

**ІСТОРІЯ "САМІТНОЇ МАНДРІВНИЦІ" (автобіографічна повість Наталени Королевої
"Шляхами і стежками життя")**

Предметом аналізу статті є образна система повісті Наталени Королевої "Шляхами і стежками життя".

Автобіографічна проза у творчості Наталени Королевої посідає важливе місце. У доробку літераторки є чимало різнопланових зразків малих і середніх жанрових форм, що творчо переосмислюють факти її буття. Проте найбільш повно біографія письменниці відбилася в повісті "Шляхами і стежками життя". Машинописний екземпляр твору літераторка передала О.С. Засенкові в листопаді 1957 року, під час його перебування у Чехо-Словаччині. Наскільки були близькими її персонажі показує лист до О. Бабишкіна, де авторка зокрема вказувала: "Життєпис свій, мною написаний і надрукований на машинці, як виправлю – пошлю Вам до Києва. Написаний від третьої особи (не від "я"), як повість. Якщо хочете – можу написати від "я!" [1: 176]. Очевидно, що в листі йдеться саме про вказану вище повість. На жаль, літераторка не згадувала про час написання твору ні в "Автобіографії", ні в листах, доступних для вивчення. За даними О. Мишанича, його завершено 1953 року [2: 356].

За побудовою повість "Шляхами і стежками життя" досить складна. Твір поділяється на двадцять два взаємопов'язані розділи, кожен із яких є самостійною новелою. Композиція повісті має ретроспективну форму; розповідь часто переривається екскурсами в минуле, вставними епізодами, фантастичними елементами. Цю особливість стилю авторка пояснює захопленням літературою маврів та мозарабів¹, для котрих притаманне перескакування з факту на факт, барвіста фрагментарна розповідь. Наталена Королева назвала свій твір рядом кинутих "моменток" – фотографій зі шляху життя авторки, визнаючи при цьому, що навіть кількох книжок було б замало для опису її насиченої подіями біографії.

У назві повісті виразно відбилися біблійні ремінісценції, адже шлях – один із наскрізних образів Св. Письма. Невипадковим, як видається, є й авторське використання слова "стежка", бо таке поєднання розвиває мотив путі для всіх, грішних, і доріжки для обраних, найдостойніших. На думку С. Головащенко, релігійне та моральне зусилля, необхідне для праведного буття, символізує опозиція вузького шляху, котрий веде до життя, та широкого, що призводить до загибелі [3: 317]. З іншого боку, дослідник справедливо інтерпретує сакральний символ шляху як випробовування, насамперед духовне, початок нового етапу буття [3: 317]. Власне, обидва вказані трактування відображають різні ракурси ідейно-тематичної специфіки повісті Н. Королевої.

У передмові до твору "Шляхами..." авторка формулює його головну тему: "Ця нинішня моя книжка написана з метою висвітлити хто я, та як прийшла на поле української літератури, не будучи україркою ані походженням, ані родом" [4: 7]. Іншими словами, провідну тему повісті можна визначити як процес мистецького й людського становлення головної героїні. З центральною темою тісно переплітається й важлива феміністична проблема, котру авторка художньо реалізує у творі "Шляхами...", – боротьба жінки за право на вільний вибір власної життєвої дороги.

Внутрішня свобода є найголовнішим гаслом героїні повісті "Шляхами...". І в цьому авторка солідарна зі своєю старшою сучасницею Ольгою Кобилянською, яка, за справедливим твердженням Ф. Погребенника, однією з перших в українській літературі звернулася до змалювання образів жінок-інтелігенток, котрі мали високі громадянські ідеали й прагнули вирватись із заскорузлого міщанського середовища [5: 10]. Естрельїта, у зображенні повістярки, – це представниця нової генерації українських жінок, духовна спадкоємниця Наталки Веркович із "Царівни", чім ідеалом був "свобідний чоловік із розумом" [6: 134]. Дослідники вбачають у повісті Кобилянської риси автобіографізму; її героїня, борючись з оточенням і буденщиною, виходить переможницею, бо вона царівна своєї долі [7: 36].

Так само й колишня інститутка, героїня Наталени Королевої, не бажає здійснювати чужі плани: розриває заручини з осоружним нелюбом, влаштовує життя на власний розсуд. Символічним є епізод поєдинку між давнім і новим Естрельїтиними шанувальниками (гусаром та Іскандером), у котрому дівчина кинулася розбороняти дуелянтів. Письменниця показує, як саме цим кроком між двома шаблями героїня ступила на новий шлях, звідки вже не можна повернутися. Наталена Королева відправляє шляхетну панну на герць із повним забобонів життям у бальній сукні, озброєну лише віялом, але з могутнім гаслом: "Перемогти!" [4: 85]. Ця сцена яскраво характеризує Естрельїту – відчайдушно сміливу дівчину, котра не боїться ризику, відважно кидаючи виклик долі. Виняткова мужність героїні підкреслюється точно підібраними деталями: бальна сукня ніби виконує функцію військового мундира, а дамське віяло – єдиної зброї, із якою "amazonka" збирається на двобій з життям.

Недаремно й скандал, що виник через нечуваний учинок юної аристократки, повістярка порівнює з бомбою. Головна героїня – це мужній боєць, тому таке зіставлення видається цілком доречним. Закономірно видається й досить поширена метафора "життя – розбурхане море", для плавання в якому дівчина повинна знайти сили. Подальші дії фемінізованої панни – вступ до археологічного інституту, вивчення живопису в Академії мистецтв, музики й співів у консерваторії – відповідають логіці розвитку її небуденного характеру.

¹ Так називали іспанців, що писали арабською.

Моделюючи стосунки головної героїні із судженням, котрого їй подарувала сама доля², письменниця використовує прийоми романтизму; в історії недовгих взаємин Естрельї з коханим виразно простежується мотив неминучості й фатуму. "Наша доля завішена у нас на шиї...<...> Марно протівитись їй..." [4: 312] – це мавританське прислів'я якнайточніше виражає містичний зв'язок між згаданими персонажами.

Князь Іскандер, у трактуванні Наталени Королевої, – це романтичний, наділений винятковими чеснотами герой, в якого практично немає жодної негативної риси. Приваблива зовнішність відповідає його шляхетній вдачі. Гагкаманіш-ібн-Куруш до безтями кохає свою Неджму (саме так Іскандер називав свою кохану), однак цей східний чоловік залишає за нареченою право самій визначати власну долю.

Письменниця реалістично показує внутрішню боротьбу, що відбувалася в душі її Естрельї: з одного боку, вона дівчина широко прагне любові, з іншого – підсвідомо відчуває: тепер власне життя не належить їй більше, попереду лише ярмо й рабство. Повістярка ставить свою героїню перед складним морально-філософським вибором – кохання чи свобода, довічна подружна кабала, нехай і добровільна, чи так важко відвойоване право власноруч творити свою долю.

Наталена Королева знову змальовує втечу юної нареченої, але уже за інших обставин: тепер Естрелья біжить не від ненависного гусара, нав'язаного мачухою, а від власного обранця, людини, котра хоче й може зробити її щасливою. На перший погляд, такий учинок видається надуманим, дещо літературним³; можемо навіть припустити, що авторка вкотре хотіла підкреслити духовну близькість своєї Естрельїти й героїні О. Кобилянської. Проте згодом Н. Королева переконливо доводить, що несподівана втеча недавньої інститутки відповідає внутрішній логіці її непростой натури, адже й поруч із своїм нареченим та його добрим родичами дівчина почувалася такою ж самотньою й безпритульною, як і в батьківському домі. Нівелювання її індивідуальності вже почалося з утратою гордого іспанського імені⁴; згодом це може призвести до остаточної зради покликанню. Письменниця впевнена, що її героїня не зможе стати Неджмою, гаремною жінкою, котра не знає нічого, крім волі свого чоловіка й пана. Естрелья кидає Іскандера, бо він загрожує істині її життя.

С. Павличко відзначила певну закономірність поведінки, властиву героїням Ольги Кобилянської та Лесі Українки: "Вони, з одного боку, прагнуть істинного, вільного кохання, з іншого – бояться його, хочуть і не хочуть любити. Ця модель повторюється безліч разів, відображаючи притаманний як героїням, так і їхнім авторкам підсвідомий страх нерівноправного зв'язку з мужчиною, страх патріархальності й шлюбу як її символічного втілення" [8: 72 – 73]. Подібні почуття властиві й героїні повісті "Шляхами і стежками життя". Наталена Королева створила неоднозначний образ жінки, котра багато років жила, виконуючи чужу волю; їй притаманні природні для всіх представниць статі бажання, проте понад усе головна героїня цінує свободу, яку не проміняє ні на що.

Літераторка ставить собі завдання показати Естрельїту натурою цільною й безкомпромісною. Після невдалої спроби вийти заміж, її героїня повертається до рідної Іспанії, щоб там відродитися, знайти нові сили для життєвої боротьби. Та марно перша автобіографічна повість має назву "Без коріння", бо і влюбій серцю Севільї дівчина почувалася такою ж чужою, як в Україні та Персії. "Чи ж би такою самотньою мандрівницею була вона і в житті?" [4: 177].

Письменниця показує, що навіть несподівана яскрава любов до давнього приятеля з дитячих літ, іспанського короля Альфонсо XIII, не може нічого змінити в Естрельїтиних життєвих засадах. Адже коханий – монарх, раб свого становища. "А я вільна. І вільною помру!" – таким є гасло гордої дівчини..

Життя головної героїні твору на різних рівнях так чи інакше переплітається з образом гордої Кармен. Варто згадати, що ім'я найвідомішої циганки дано самій Наталені Королеві при хрещенні, і воно йде першим у пишному іспанському найменуванні. Події новели Проспера Меріме розгортаються в іспанській провінції Кордова, а прізвище письменниці, отримане від матері – де Кастро Лачерда й Медінаселі Фернандес де *Кордова* [курсив наш – І.Г.] Фігероа. В Італії героїню повісті називали Карменчитою. Викликає інтерес не тільки збіг імен, хоча й цей факт вартий уваги, бо свідчить швидше не про містику, а про певні суспільні й етно-географічні умови, сприятливі для формування й виховання гордих, незалежних жінок. Нарешті, одним із найяскравіших моментів недовгої сценічної кар'єри авторки стало успішне виконання заголовної партії відомої опери Ж. Бізе.

Героїні Проспера Меріме й Наталени Королевої навіть зовні схожі: обидві невисокі, гарної статури, із великими очима, смагляві. Кармен уперше з'являється одягнутою в чорне, вбрання такого ж кольору полюбляла й Естрельїта. Зважаючи на враження, яке ці небуденні героїні справляють на чоловіків, вони цілком заслуговують звання "фатальних жінок". Найважливішою об'єднувальною рисою згаданих персонажів є прагнення абсолютної свободи. Показовою є поведінка Естрельї, котра у відповідь на Василеві побоювання щодо вічної "конкуренції" з образом Іскандера несподівано заспівала фрагмент арії з опери Ж. Бізе: "Ти задрісний? Це, брате, залиш! Кармен є вільна і вільною помре!" [4: 350]. Горда героїня Наталени Королевої взяла останні слова за життєве гасло.

² Якось задумливу дівчину мало не збили сани, де їхав вродливий перський князь Іскандер Гагкаманіш-ібн-Куруш.

³ Наталка Веркович із "Царівни" також опинялась у подібній ситуації у стосунках із Лурденом та Орядином.

⁴ "Естрелья" означає зірка.

Проте, при всій їх близькості, згадані образи не можна ототожнювати. Для Кармен П. Меріме не існує ніяких усталених суспільних норм, вона діє за велінням свого серця, і, на думку дослідників, саме в цій здатності героїні віддаватися всепоглинаючій владі пристрастей міститься джерело цільності її натури [9: 22]. Естрельїта ж, як і Наталена Королева, – істинна католичка, що не мислить свого життя поза християнською мораллю.

Письменниця ніби випробовує Естрельїту через різні форми кохання, аби показати свою героїню у спілкуванні й любові. Авторка повісті "Шляхами..." застосовує своєрідний сюжетно-композиційний прийом: її Естрельїа, поза своїм бажанням, постійно перебуває в центрі своєрідних любовних трикутників: гусар – Іскандер (конфлікт між ненависним нареченим та коханим вичерпується дуеллю); Іскандер – Зуараб (новий обранець страждає від марних ревнощів до молодшого брата); Іскандер – Альфонсо (героїня ніяк не може визначитись у власних почуттях); Василь – Альфонсо (на схилі літ экс-король у вигнанні відвідує колишню кохану). Такий сюжетно-композиційний прийом дає можливість повістярці окреслити різними штрихами цих персонажів, а також розкрити нові риси головної героїні.

На нашу думку, вплив "Царівни" спостерігається не тільки на ідейно-тематичному рівні, а й у композиційній структурі твору Наталени Королевої. Можливо, авторка "Без коріння" використала як зразок любовний трикутник із повісті Ольги Кобилянської (Наталка Верковичівна – Орядин – Марко) для моделювання складних взаємин Естрельї з Альфонсо та Іскандером.

Зокрема образи Орядина й Альфонсо уособлюють нерішучість, навіть жорстокість у ставленні до коханих; мов буріданові віслюки, вони не можуть ні одружитися з жінками своїх мрій, ні назавжди розлучитися з ними. Показовими є епізоди візиту напередодні весілля Орядина до Наталі й появи экс-короля в гостині у Королевих. Постаті Івана Марка та Іскандера Гагкаманіш-ібн-Куруша, навпаки, змальовані справжніми лицарями, котрі здатні на будь-які жертви заради своїх любих. У ситуації суперництва з іншими претендентами на руку й серце їхніх дам позиція цих персонажів виглядає особливо прикметною – обидва вони відмовляються від боротьби, шляхетно залишаючи за жінками право остаточного вибору. Врешті-решт головні героїні Кобилянської та Королевої належним чином оцінили своїх вірних поклонників і стали їх дружинами.

Проте, якщо авторка "Царівни", власне, завершує свій твір шлюбом Наталки й Івана, то Королева, навпаки, підкреслює, що Естрельїтине трагічно недовге заміжжя стало все-таки одним із радісно-журливих моментів довгого життя. Письменниця зворушливо змальовує драму героїні, у серці якої завжди боролися почуття до трьох чоловіків: шляхетного Іскандера, що передчасно загинув на війні й назавжди залишився в пам'яті недосяжним ідеалом, – він символізує навіки втрачене минуле; слабовільного Альфонсо, котрий відмовився від боротьби за власну любов, – цей персонаж залишив кохану жінку без сподівань на романтичне майбутнє; нарешті, Василя, що зумів внести в Естрельїтине життя очікуваний душевний спокій і став на довгі роки її теперішнім. У тому, під яким кутом зображені любовні історії героїні Наталени Королевої, проявилися морально-етичні засади авторки. Звертаючись до подібних епізодів, письменниця проявляє неабияку делікатність й тактовність, навіть скромність.

Повістярка кардинально змінює бурхливе Естрельїтине буття, обґрунтовано показавши, як розважлива зрілість приходить на зміну бурхливій молодості. Новий період розвитку героїні пов'язаний з Василем Королевим-Старим. Письменниця залишила своєму персонажеві справжнє ім'я та прізвище його прототипу, однак усе-таки в повісті "Шляхами й стежками життя" В. Королів є літературним образом (так само, як і Естрельїта). Белетристка зворушливо змальовує зустріч досить зрілих людей, кожному з котрих довелося пережити чимало лиха. Показово, що новому обранцеві головної героїні сподобалися її феміністичні погляди; майбутньому супутникові також імпонувало те, що жінка відважилась жити, "як чесний муж". Наречену ж вабила його безмірна доброта.

Повістярка підкреслює, що її персонажі не були до безтями закохані один в одного. Василь не був Естрельїтиним "типом" – таких чоловіків вона взагалі ще ніколи не зустрічала, та й Королів не бачив у героїні об'єкта пристрастей, бо справжнім, палким, безмежним коханням (і тут авторка робить важливе уточнення – як Іскандер свою Неджму) любив лише Україну й працю [4: 342 – 343]. Власне, для обох персонажів гарячі почуття залишилися в минулому⁵, напевно, тому вони намагаються знайти інші стимули для подальшого існування.

У прикметному епізоді освідчення Королів нетрадиційно починає "любовну" промову словами: "Нас на світі тільки двоє. Але кожен – сам по собі", а завершує вже зовсім несподівано: "Чи не було б мудрішим заложити таку "кооперативу" з нас двох?" [4: 347]. Погодившись на шлюб, героїня аж ніяк не почуввається щасливою нареченою; навпаки, на її серці тихо й сумно, мов на цвинтарі, де відпочивають ті, що вже не мають нічого спільного з життям [4: 350]. Авторка ставить питання: чому майбутнє одруження викликало в Естрельїті такий смуток? Печальні думки пов'язані із спогадами про минуле, адже там навіки залишилися всі дорогі люди – батьки, бабуся, іспанські родичі, нарешті, перший чоловік Іскандер.

Новий шлюб для героїні Королевої – це насамперед спосіб змішатися з натовпом "безвизначних" людей та можливість розпрощатися з пережитим. Авторський прийом "безвизначний" дуже точно передає психологічний стан особи, що не хоче більше виділятися й прагне душевної гармонії. А втім, хоча ця непересічна сім'я й утворилася не через неземне кохання, в її основі лежала глибока взаємоповага й душевна спорідненість. Двадцять два роки вони провели в подружньому житті, ставши за цей час найвірнішими друзями.

Тож повість "Шляхами і стежками життя" цікава насамперед мистецьки довершеною системою персонажів. Істотним художнім здобутком вважаємо передусім постать Естрельїти, в образі якої авторка розвинула традиції

⁵ І Василь, й Естрельїа пережили смерть своїх коханих.

Ольги Кобилянської та Лесі Українки. Факти з приватного буття белетристики, покладені в основу книжки, художньо переосмислюються, узагальнюються. Крім того, твір відзначається особливою широтою охоплення матеріалу, що торкається важливих епізодів європейської та вітчизняної історії. Все дає право вважати повість Наталени Королевої "Шляхами і стежками життя" вагомим внеском у розвиток української автобіографічної прози.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Королева Н. Лист до О. Бабишкіна. 28 / VII / 1957 7 // Всесвіт. – 1993. – № 2. – С. 176.
2. Мишанич О. Наталена Королева // Історія української літератури ХХ століття: У 2 кн. / За ред. В.Г. Дончика. – К.: Либідь, 1998. – Кн. 1. – С. 354 – 357.
3. Головащенко С.І. Біблієзнавство. Вступний курс: Навчальний посібник. – К.: Либідь, 2001. – 436 с.
4. Королева Н. Шляхами й стежками життя: Повість. Машинопис зі вставками та дописками автора. – Рукописний відділ Інституту літератури НАН України ім. Т.Г. Шевченка. – Ф. 164 / 3. – 442 с.
5. Погребенник Ф. Ольга Кобилянська // Кобилянська О. Твори: В 2 т. – К.: Дніпро, 1983. – С. 5 – 20.
6. Кобилянська О. Царівна // Кобилянська О. Твори: В 2 т. / Упоряд., передм. і приміт. Ф.П. Погребенника. – К.: Дніпро, 1983. – Т. 1. – С. 21 – 300.
7. Білоус Н. Феміністична проблема прози Ольги Кобилянської // Українська мова і література в школі. – 1999. – № 1. – С. 36 – 38.
8. Павличко С. Дискурс модернізму літературі. – 2 вид., перероб. і доповн. – К.: Либідь, 1999. – 447 с.
9. Виппер Ю. Проспер Мериме – романист и новеллист // Мериме П. Хроника царствования Карла IX. Новеллы. – М.: Гослитиздат, 1968. – С. 5 – 26.

Матеріал надійшов до редакції 3.12.2003 р.

Голубовская И.В. История "одинокой путешественницы" (автобиографическая повесть Наталены Королевой "Дорогами и тропами жизни").

В статье анализируется образная система повести Наталены Королевой "Дорогами и тропами жизни".

Holubovska I.V The Story about a "Lonely Wanderer" (the Autobiographical Novel by Natalena Koroleva "The Roads and Paths of Life").

The article analyses the system of characters in Natalena Koroleva's novel " The Roads and Paths of Life."